

Başlık / Title: Rus Çarlığı'nın İdeolojik Baskı Aygıtına Bir Örnek: Altay Dini Misyonu'nun Eğitim Faaliyetleri

Yazarlar / Authors

Harun ARSLANTÜRK

ORCID ID

0000-0003-4010-1511

Bu makaleye atf için: Harun Arslantürk, Rus Çarlığı'nın İdeolojik Aygıtına Bir Örnek: Altay Dini Misyonu'nun Eğitim Faaliyetleri, *Türkiye Rusya Araştırmaları Dergisi 3* (2020): 79-93.

To cite this article: Harun Arslantürk, Rus Çarlığı'nın İdeolojik Baskı Aygıtına Bir Örnek: Altay Dini Misyonu'nun Eğitim Faaliyetleri, *Türkiye Rusya Araştırmaları Dergisi 3* (2020): 79-93.

Makale Türü / Type of Article: Araştırma Makalesi / Research Article

Yayın Geliş Tarihi / Submission Date: 28.05.2020

Yayına Kabul Tarihi / Acceptance Date: 28.06.2020

Yayın Tarihi / Date Published: 30.06.2020

Tarandığı İndeksler / Abstracting & Indexing

INDEX
INTERNATIONAL

DRJI

Academic
Resource
Index
ResearchBib

ESJI
www.ESJIndex.org

Eurasian
Scientific
Journal
Index

EuroPub

A S O S
indeks

idealonline

ISI

Scientific Indexing Services

CiteFactor
Academic Scientific Journals

CYBERLENINKA

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

Yazar: Harun ARSLANTÜRK*

Rus Çarlığı'nın İdeolojik Baskı Aygıtına Bir Örnek: Altay Dini Misyonu'nun Eğitim Faaliyetleri

Öz: XVIII. yüzyılda Çarlık Rusya'sının asırlardır Türklerin tarihî yurtlarından biri olan Altay bölgesini ele geçirmesiyle beraber burada yaşayan gayri Rus topluluklar sistematik bir şekilde Ruslaştırma ve Hıristiyanlaştırma politikasına maruz kalmıştır. Altay Dini Misyonu bu asimilasyon siyasetini kurumsal bir yapıya dönüştürmek amacıyla 1830 yılında Makari Gluharev'in başkanlığında Ulala'da kurulmuştur. Misyunun nihai hedefi Rus dil, kültür ve inancını bu topraklarda kalıcı hale getirerek çarlık sınırları içerisinde tek tip millet oluşturma gayretinden başka bir şey değildir. Vaftiz edilen Altaylılar yaşam tarzlarını, sosyal ilişkilerini ve ekonomik faaliyetlerini Rus kültür hayatına uygun bir şekilde yaşamaya başlamıştır. Bölgede gerçekleştirilen misyonerlik faaliyetlerinin en etkin yolu da eğitim kurumlarından geçmekteydi. Altaylılar küçük yaştan itibaren bu eğitim kurumlarından kendi dil, kültür ve inançlarından yoksun bir şekilde yetiştirilerek Ruslaşmış gelecek neslin temelini oluşturacaklardır. Nitekim asimilasyon, başlarda bölge lehçelerine hâkim misyonerlerin yerel dilde verdikleri eğitimle başlamış, sonraları ise yerelden devşirilen misyonerlerle devam etmiştir. Misyunun kurulduğu ilk yıllarda zayıf kalan eğitim faaliyetleri her geçen yıl etki alanını genişleterek binlerce Altaylının vaftizi ile sonuçlanmıştır. Kurulduğu 1830 yılında tek okul ve yirmi öğrenciyle başlayan eğitim faaliyetleri zamanla onlarca okul ve binlerce öğrenciye ulaşmıştır. Bu çalışmada, 1830 yılında kurulan Altay Dini Misyonu'nun genel yapısı ortaya konulduktan sonra, misyon başkanlarının faaliyetleri üzerinden Altay bölgesi halklarının Ruslaştırılması ve Hıristiyanlaştırılmasında eğitim kurumlarının ne derece önemli olduğu vurgulanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Altay Halkları, Ruslar, Misyonerlik, Eğitim, Altay Dini Misyonu.

An Example of the Russian Tsarist Ideological Pressure Apparatus: Educational Activities of the Altai Religious Mission

Abstract: The Altai region, which has been one of the historical hometowns of the Turks for centuries, after being taken over by the Tsarist Russia in the XVIIIth century, the non-Russian communities living in the Altai systematically have been subjected to the policy of Russification and Christianization. Altai Religious Mission was established in 1830 in Ulala under the presidency of Makari Gluharev in order to transform this assimilation policy into an institutional structure. The ultimate goal of the mission is to make the Russian language, culture and belief permanent in these lands, and to try to form a uniform nation within the borders of tsarist. The baptized Altai people started to live their lifestyle, social relations and economic activities in accordance with the Russian cultural life. The most effective way of missionary activities in the region was through educational institutions. The people of Altai will be raised in these educational institutions at a young age and will be grown in a way devoid of their own language, culture and beliefs, and will form the basis of the next Russianized generation. As a matter of fact, assimilation started with the training given in local language by the missionaries who mastered the regional dialects, and then continued with the missionaries recruited from the local. The educational activities, which were weak in the first years of the mission's establishment,

* Arş. Gör., Ardahan Üniversitesi, İnsani bilimler ve Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Ardahan/Türkiye, E-mail: harunarslanturk@ardahan.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-4010-1511.

expanded its impact year by year and resulted in the baptism of thousands of Altaians. The educational activities that started with a single school and 20 students in 1830 when it was established have reached tens of schools and thousands of students over time. In this study, after the general structure of the Altai Religious Mission, established in 1830, is presented, the importance of educational institutions in the Russification and Christianization of the people of the Altai region through the activities of the heads of mission is emphasized.

Keywords: Altai People, Russians, Missionary, Education, Altai Religious Mission.

Giriş

Latince *missio* kelimesinden gelen misyon, *görev-yetki*; misyoner ise *görevli olan kişi* manasına gelmektedir. Bütün dinlerde var olan tebliğcilik, Hıristiyan dini anlayışında özellikle ortaçağda kurulan kilise-devletlerinin etkisiyle Hıristiyanlığı, Hıristiyan olmayanlar arasında yayma görevi anlamına evrilmiştir. Daha çok emperyal amaçlar taşıyan bu misyon, faaliyetleri kapsamındaki bölgede öncelikli olarak manastırlar inşa ettirmiştir. Bu manastırlar aracılığıyla bölgede misyonerlik faaliyetleri yürüten din adamları yerel dil, kültür ve inançlar hakkında bilgi sahibi olup halkla ilişki içerisine girerek, daha doğru bir tabirle halkın içine sızarak inançları doğrultusunda niyetlerini açık etmeyi amaçlamışlardır.¹ Misyonun kurulduğu bölgenin yerel diline hâkim olmak ve hâkim olunan bölgede yerel dilde eğitim vermek misyonerlik faaliyetlerinin başarılı bir şekilde sonuçlandırılmasındaki en önemli hususlardandır. Misyonerler bu anlamda özellikle eğitim yoluyla misyon bölgesinde yaşayanların maddi medeniyet alanında geri kalmışlığını vurgulayarak bu durumun ancak Hıristiyanlıkla aşılabileceği mesajını vermeye çalışmıştır.² Misyon kelimesi teknik terim olarak ilk defa XVI. asırda Protestanları tekrar Katolik inanca kazandırmak amacıyla Cizvit tarikatı üyelerince kullanılmıştır.

Coğrafi keşiflerle beraber deniz aşırı ülkeleri ele geçiren İspanyol ve Portekizliler burada yaşayan pagan halkları yine Cizvit misyonerlerinin faaliyetleri sonucunda Hıristiyanlaştırmış ve bugünkü Latin Amerika'da mevcut Katolik nüfus bunun sonucunda meydana gelmiştir.³ Emperyal siyasette önemli bir yere sahip olan Protestan misyon ise XVII. asırda yeni sömürge bölgelerinde toplumsal birlikteliği sağlamak adına önemli bir dinamik olmuştur. Rus Ortodoks misyonu da batıda meydana gelen bu gelişmelerden farklı düşünülmemelidir. Ruslar misyon kavramını batı

¹ Mehmet Canbulat, "Misyonerlik", *Dini Kavramlar Sözlüğü* (Ankara: DİB. Yayınları, 2007), 449.

² Şinasi Gündüz, "Misyonerlik", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. XXX., (İstanbul: DİB. Yayınları, 2005), 193.

³ Süleyman Turan, *Misyoloji Hıristiyan Misyon Bilimi* (Ankara: Sarkaç Yayınları, 2011), 53.

perspektifinde *inançla birlikteliğin ve homojen millet oluşturma* fikri temelleri üzerine inşa etmiştir.⁴

Ruslar IV. İvan zamanında 1552 yılında Kazan Hanlığı'nı ele geçirdikten sonra idil bölgesinde misyonerlik faaliyetleri başlamıştır. Burada ilk olarak Zilantov manastırı, akabinde Troitsko-Sergiyevski ve Bogoroditse-Uspenski manastırları inşa edilerek Kazan'da meskûn farklı dilden ve dinden halkların Hıristiyanlığa dönüşümü desteklenmiştir.⁵ Kazan'da başlayan Ortodoks misyon siyaseti⁶ farklı tarihlerde de olsa Rus tahakkümüne giren Türk topraklarının tamamında kendisini hissettirmiştir. Türklerin yaşadığı ve Rus Ortodoks tesirinin görüldüğü yerlerden biri de Altay bölgesidir. Rusların Altay bölgesinde yaşayan gayrı Rus halkları⁷ Hıristiyanlaştırma ve Ruslaştırma amacıyla kurmuş olduğu Altay Dini Misyonu, asırlardır bu coğrafyada hüküm süren ve eski Türk inançlarını benimseyen Altaylılar üzerinde dil, kültür ve inanç bağlamında sistematik olarak tahribata neden olmuştur. 1830 yılında kurulan bu misyon eğitim faaliyetleriyle bölgedeki Altaylı çocuklar üzerinden kalıcı bir asimilasyon faaliyeti yürütmüştür. Misyon bölgede vaftiz edilenlerin sayısına bakıldığında kurulduğu ilk evrede zayıf kalmış ancak yerel lehçelere hâkim olan devşirme misyonerlerin misyona dâhil edilmesiyle niceliksel kazanımlar sağlamıştır. Gerçekten de bölgede misyonerlik çerçevesinde eğitim faaliyetleri yürüten okullarda küçük yaşta eğitim gören Altaylı çocuklardan yerel misyonerlerin yetiştirilmesi neticesinde belirlenen hedeflere ulaşmaya başlanmıştır.

Altay Dini Misyonu ile alakalı Türk bilim çevrelerince doğrudan bir çalışmanın yapılmış olmaması, bu çalışmada daha verimli netice alınması bakımından konu ile alakalı Rusça kaynakların kullanılmasını gerektirmiştir. Bu bağlamda misyon hakkında 1880-1915 yıllarını kapsayan raporlar, dönemin Altay misyonerlerinin yapmış olduğu müstakil kaynaklar ve diğer araştırma eserlerden yararlanılmıştır.

⁴ İlyas Topsakal, *Rus Misyoner Kaynaklarına Göre Rus Çarlığı ve Türkler (1552-1917)* (İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 2009), 49-51.

⁵ Topsakal, *Rus Misyoner Kaynaklarına Göre Rus Çarlığı ve Türkler*, 137.

⁶ XIX. asırda İdil-Ural bölgesinde cereyan eden Rus Ortodoks misyonerlik faaliyetleri kapsamında ayrıntılı bir çalışma için bkz. Saime Selenga Gökgöz, *İdil-Ural'da İslam Karşıtı Misyon Hareketi: Yermifiy Aleksandroviç Malov* (Ankara: Köksav Yayınları, 2007).

⁷ Gayrı Rus halklardan kasıt, günümüzde Batı Sibiry ve Moğolistan arasında yer Altay bölgesinde yaşayan Altay Kiji (Kişi), Teleüt, Telengit, Tuba, Çalkandu ve Kumandı gibi Türk boylarıdır. Bkz. Saadettin Yağmur Gömeç, *Türk Cumhuriyetleri ve Topulukları Tarihi* (Ankara: Akçağ yay., 2015), 285.

Altay Dini Misyonu'nun Kuruluşu ve Altay Bölgesindeki Faaliyetleri

1828 yılında Kutsal Sinod, Batı Sibirya'da meskûn gayrı Rusların hem Ruslaştırılması hem de Hristiyanlaştırılması için bölge başpiskoposluklarından misyon planlarını sunmalarını istemiştir. Tobolsk başpiskoposu Evgeni Kazantsev de bölgede yürütülecek misyon faaliyetleri kapsamında göreve uygun bulduğu kişilerin belirlenmesi ve haklarında tahkikatlar yapılması için çalışmalarına başlamıştır. Evgeni'nin misyon kurma planlarının haberini alan Makari Gluharev⁸ zaman kaybetmeden Tobolsk'a gelmiş ve Evgeni'ye gönüllü olarak bölgede misyoner olma isteğini bildirmiştir.⁹ Makari, Tobolsk piskoposluğuna Kokçetav askeri yerleşim alanı ve Petropavlovsk savunma hattı yakınlarında yaşayan Kazaklar arasında misyonerlik faaliyetleri yapılmasını önermiştir. Ancak Batı Sibirya Genel Valisi İvan Aleksandroviç Velyaminov güvenlik gerekçesiyle Makari'nin bu isteğinin uygun olmadığını belirtmiştir. Bunun üzerine Makari, 1830 yılında misyonerlik faaliyetlerinin daha uygun olduğu Bisk'e gönderilmiştir.¹⁰

Altay Dini Misyonu'nun kurucusu Makari, 1830-1844 yılları arasında misyona başkanlık etmiştir. Bu kapsamda Makari görev süresi boyunca üç misyoner yerleşim alanı inşa ettirmiştir: Mayma (1831), Ulala (1834) ve Myuta (1839). Altay Misyonu'nun ilk evresi, kiliselerin kurulması ve bölgede yaşayan halklarla manevi diyalogun geliştirilmesi şeklinde geçmiştir. Bu dönemde misyonerlik faaliyetleri kapsamında 675 Altaylı vaftiz edilmiştir.¹¹ Vaftiz edilenlerin sayısına baktığımızda misyonun ilk yıllarında Makari'nin çok başarılı olamadığını ancak ilerleyen yıllarda Altaylılar üzerinde

---

⁸ 8 Ocak 1792 yılında Smolensk'te dünyaya gelen Makari, ilköğrenimini Vyazemsk İlahiyat Okulu'nda (1800-1803) tamamlamıştır. Daha sonra Smolensk İlahiyat Okulu'nda (1803-1813) öğrenim gördüğü yıllarda, Napolyon'un Rusya seferi nedeniyle eğitimine 1812 yılında ara vermek zorunda kalmıştır. Yedi yaşındayken babasının yardımıyla kısa Latince metinleri Rusçaya tercüme eden Makari, yirmili yaşlara geldiğinde İbrance, Eski Grekçe, Almanca ve Fransızca öğrenmiştir. 22 Mayıs 1814 tarihli sinod kararına göre, Petersburg İlahiyat Akademisi'nde eğitim gören Makari, Smolensk'ten gelen en iyi öğrenciler arasında gösterilecek kadar da başarılı olmuştur. 1830-1844 yılları arasında Altay Dini Misyonu'nun kuruculuğunu üstlenen Makari, bu bölgede yaşayan gayrı Rus halkların Ruslaştırılması ve Hristiyanlaştırılmasına öncülük eden misyonerlerin başında gelmektedir. Makari'nin hayatı ve misyonerlik faaliyetleri için bkz. İ. Yatsrebov, *Ahimandrit Makari Osnovotel Altayskoy Duhovnoy Missii, Kratkiya Svedeniya o ego Jizni i Deyatelnosti* (S-Peterburg: 1892).

⁹ Yu. A. Kreydun, "Deyatelnost Arhimandrita Makariya (Gluhareva) na Altaye", *İstoriya Pravoslaviya na Altaye* (Barnaul: 2001), 11.

¹⁰ S. V. Nesterov, *Slovom i Jitimi, Jizn i Trudi Prepodobnogo Makariya Altayskogo* (Moskva: Pravoslavniy Svyato-Tihonovskiy Gumanitarniy Universitet, 2005), 43.

¹¹ S. Landışev, *Altayskaya Duhovnaya Missiya* (Moskva: 1864), 5; *Altayskaya Tserkovnaya Missiya* (Sanktpeterburg: Tippgrafiya Doma Prizreniya Maloletnih Bednih, 1865), 124.

misyonun etkisini gösterecek yapının temellerini oluşturduğunu söyleyebiliriz.

Makari'nin 1844 yılında görevini tamamlamasının ardından misyonun başkanlığını 1844-1865 yılları arasında Stefan Landışev yürütmüştür. Landışev, Makari'nin aksine Altay bölgesi halklarının vaftizi konusunda katı bir tutum sergilemiştir. Onun döneminde her ne kadar kitlesel vaftizler gerçekleşmese de yeni vaftiz edilenlerin sayında gözle görülür bir artış olmuştur. Landışev, Altay bölgesinde çok geniş kapsamlı misyoner seyahatler gerçekleştirerek daha fazla kişiye ulaşmaya çalışmıştır. 1844-1856 yılları arasında daha önce vaftiz olan 675 kişiye ek olarak Landışev 764 erkek, 648 kadın olmak üzere toplam 1412 kişiyi vaftiz ederek toplam sayıyı 2087'e çıkarmıştır.¹² 1864 yılına kadar Landışev tarafından toplam 3200 yetişkin vaftiz edilmiş ve çocuklarla birlikte bu sayı 5000'e kadar yükselmiştir.¹³

Landışev'in ardından misyonun üçüncü başkanı Vladimir Petrov döneminde de (1865-1883) misyonun yerleşim alanlarının oluşum süreci devam etmiştir.¹⁴ 1883 yılına gelindiğinde misyon sınırları içerisinde 32 kilise ve şapel, 20 okul, vaftizlerin yapıldığı 95 misyon yerleşim alanı, Rusların ve vaftiz edilen Altaylıların birlikte yaşadığı 30'dan fazla köy bulunmaktaydı. Bu dönemde 6697 Altaylı vaftiz edilmiştir. Misyonun kontrolü altındaki sınırlarda 13000 Altaylı¹⁵ ve 4550 Rus'tan müteşekkil toplam 17550 kişi yaşamaktaydı. Yine bu dönemde misyonun maddi gelirlerinde çalışanlarına ve ailelerine emekli maaşı sağlanacak kadar artış olduğunu gözlemlemekteyiz.¹⁶

Vladimir Petrov'dan sonra Altay Dini Misyonu'na 1855 yılında dâhil olan Makari (Nevski), 1883-1891 yılları arasında misyona başkanlık yapmıştır. Nevski, Altay bölgesinde yaşayan halkların asimilasyonunda etkin bir eğitim kurumu olan Bisk Katehizator Okulu¹⁷'nin oluşumu ve gelişiminde önemli

¹² S. Landışev, "Nekotoriye Svedeniya o Tserkovnoy Altayskoy Missii", *Priboavleniya k Tvoreniyam sv. Otsov* (Moskva: 1856), 702-703.

¹³ Landışev, *Altayskaya Duhovnaya Missiya*, 5.

¹⁴ K. V. Harlampoviç, "Arhiepskop Kazanskiy Vladimir Petrov, Ego Jizn i Deyatelnost", *Hristiyanskoye Çiteniye* (Sankt-Peterburg: 2009), 252.

¹⁵ "Otçet ob Altayskoy Duhovnoy Missii za 1879 god", *Tomskiya Eparhialnuya Vedomosti* No: 6 (Eylül 1880), 116.

¹⁶ Manuil Lemeşevskiy, *Russkie Pravoslavnie İerarhi Perioda s 1893 po 1965 godı*, Çast I (Kuybişev: 1966), 223.

¹⁷ Katehizator, yeni vaftiz olmuş kişilerin dine girmeden önce Hıristiyan temel öğretilerini (Kateşizm) içeren kitabı okutan kişiye verilen adlandırmadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. B. İ. Gruzdev, "Katihizisi Russkiye", *Pravoslavnaya Bogoslovskaya Entsiklopediya Tom IX*. (S. Peterburg: 1908), 203-218; Bisk Katehizator Okulu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Yu. A. Kreydun, "120 Let

bir rol oynamıştır. Onun döneminde misyon sınırları içinde 60'tan fazla okul ve bir de kadın manastırı açılmıştır. Makari Nevski, vaftiz edilen Altaylı Mihail Vasilyevič Çevalkov¹⁸'dan Altay Türkçesi öğrenmiş, Türk lehçelerine hâkim olan misyoner V. İ. Verbitski¹⁹ ve N. İ. İlminski²⁰'nin de yardımlarıyla Altay Türkçesi'nde birçok eser meydana getirmiştir. Misyonun Altay lehçelerinde bu eserleri meydana getirmesindeki asıl amaç bölgede misyonun daha etkili ve hızlı yayılmasıdır. *Altayca-Rusça Okuma Kitabı* (1868) ve *Altay Dili Gramatiği* (1868) bunlardan bazılarıdır.²¹

Altay Dini Misyonu'na 1890-1919 yılları arasında başkanlık yapan Ortodoks din adamları, kurulduğu 1830 yılından itibaren misyonun faaliyet ve geleneklerini devam ettirmişlerdir. Makari Nevki'den sonra Altay Dini Misyonu'na sırasıyla Piskopos Vladimir Sinkovski (1891-1893), Mefodi Gerasimov (1894-1898), Sergi Petrov (1899-1901), Makari Pavlov (1901-1905) ve İnnokenti Sokolov (1905-1919) başkanlık etmiştir.²²

Altay Bölgesinde Misyoner Okullarının Kuruluşu ve Eğitim Faaliyetleri

Altay bölgesinde Altay Dini Misyonu tarafından misyoner okullarının ilki erkek çocuklar için 1830 yılında misyonun kurucusu Makari Gluharev'in

---

so Vremeni Pervogo Nabora Uçaşihysya v Biyskoe Missionerskoe Katehizatorskoe Uçilişe", *Stranitsı İstorii Altaya* (Barnaul: 2003), 117-123.

¹⁸ Çevalkov, Altay Dini Misyonu'nun ilk Altaylı misyoneri olması bakımından misyonda dikkat çeken isimlerin başında gelmektedir. Kendisi Mundusov boyuna bağlı Beyaz Teleütlerdendir. Çevalkov 1817 yılında Biysk'e bağlı Kara-su (günümüzde Karasuk) olarak adlandırılan bölgede dünyaya gelmiştir. Vaftiz olmadan önce Kipriyan adını taşıyan Çevalkov yedi yaşındayken ailesiyle birlikte Ulala'ya taşınmıştır. Çevalkov'un Ortodoks inancına dâhil olma serüveni de burada başlamıştır. Küçük yaşta birlikte vakit geçirdiği, Altay bölgesinin kolonizasyonu için bölgeye yerleştirilen Rus bir aileye mensup olan arkadaşı Yakov'un onu misyonun kurucusu Makari (Gluharev) ile tanıştırmasıyla Çevalkov'un hayatı bambaşka bir yöne evrilmiştir. Misyonun Altay Dili'ne çevrilen eserlerde önemli katkıları olan Çevalkov, Altay Edebiyatı'nın kurucusu olarak kabul edilmektedir. Altay Dini Misyonu'nun ilk Altaylı misyoneri Çevalkov'un ayrıntılı biyografisi için bkz. M. V. Çevalkov, *Pamyatnoye Zaveşaniye* (Moskva: Tipografiya A. İ. Sinegirevoy, 1894).

¹⁹ Verbitski'nin hayatı ve Altay Dini Misyonu dâhilindeki faaliyetleri için bkz. Fatih Ünal, "Altay Misyoneri Vasili İvanoviç Verbitski: Hayatı, Misyonerlik Faaliyetleri ve Altay Çalışmaları", *Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 7/17 (Aralık 2018), 197-205.

²⁰ Rusya içerisindeki gayri Rus topluluklarının Ruslaştırılması ve Hıristiyanlaştırılması için kurulan eğitim sisteminin öncülerinden N. İ. İlminski hakkında tafsilatlı bilgi için bkz. Topsakal, *Göre Rus Çarlığı ve Türkler*, 305-401.

²¹ Yu. Klimakov, "Makari Parvitski", *Çernaya Sotnya İstoriceskaya Ensiklopediya 1900-1917* (İnstitut Ruskoy Tsivilizatsii, 2008), 305.

²² G. Kreydun, *Altayskaya Duhovnaya Missiya v 1830-1919 godı* (Moskva: PSTGU, 2008), 57-58.

girişimleriyle açılmıştır.²³ Daha sonra Mayme'de hem kız hem de erkek çocukları için iki ayrı misyoner okulu eğitime başlamıştır. Bu okullarda erkek çocuk sayısı yirmiyi bulurken kız çocuklarının sayısı yedi ila on iki arasında değişim göstermiştir. Misyoner okullarında Slav ve kilise belgeleri okuma, Tanrı'nın hükümleri, kilise ilahileri ve temel aritmetik dersleri verilmekteydi. Ancak eğitim dilinin ağırlıklı olarak Rusça olması nedeniyle öğrencilerden beklenen verim elde edilememiştir. Çünkü öğrenciler Rus Dilini yeterince bilmediklerinden verilen dersleri tam olarak anlayamıyorlardı. Diğer yandan Altay bölgesinde yaşayan Türkler kendi aralarında da farklı lehçelerde konuştuklarından Makari'nin bildiği Türk lehçesi de oradaki yerli halk tarafından anlaşılammıştır. Bu durum karşısında Makari, bölgede yaşayan bütün unsurların anlayabileceği Altay Türkçesi'nde yazılmış bir sözlük ve dil bilgisi kitabının olması gerektiği kanaatine varmıştır. Makari zaman kaybetmeden araştırmalara başlamış ve bunun neticesinde 3000 kelimeyi kapsayan temel kelime ve cümlelerin yer aldığı bir kitap hazırlamıştır.²⁴

Altay Türk lehçeleri üzerine yapılan dil çalışmalarının sonucunda bölgede kullanılan lehçeler Rus alfabesiyle yazılmaya başlandı. Bu uygulamanın neticesinde okullardaki öğrenme süreci büyük ölçüde kolaylaşarak eğitimin daha geniş alanlara yayılmasının da önünü açmış oldu. Misyonun girişimleriyle Mıyuta (1850), Çörnıy Anuy (1858), Ust-Çegra (1858), Kebezen (1861), Onguday ve Çemal'da (1863) yeni misyoner okulları açılmıştır. Okulların sayısının artması, bu okullarda eğitim verecek kadronun oluşturulması gibi birtakım sorunları da beraberinde getirmiş oldu. Aslında misyonun eğitim kadrosu yalnızca çocuklara temel bilgileri sunan öğreticilerden ibaret değildi. Misyonun ana görevinin ihyası için Altay bölgesinde meskûn yerel ahaliye Hristiyan öğretileri anlatacak kişilere de ihtiyaç duyulmaktaydı. Bu ihtiyaca binaen 1867 yılında Vladimir Petrov'un girişimleriyle misyonda öğretici, çevirmen ve kilise hizmetinde bulunacak kişileri yetiştirmek amacıyla Ulala'da bir misyoner okulu açıldı.²⁵

Altay Dini Misyonu'na tercüman yetiştirmek amacıyla başlangıçta M. V. Çevalkov'un evinde verilen eğitimler, Ulala'da misyoner okulunun açılmasıyla birlikte bu okulda devam etmiştir. Okulun açıldığı 1867 yılında burada eğitim görmeye başlayan sekiz kişi şunlardır: Kebezen'den Nikolay Kamzaçakov ve İvan Tenekov, Çerneviler'den Aleksey Pijankin ve Timofey

²³ A. P. Potapov, *Oçerki po İstorii Altaytsev* (Moskva-Leningrad: İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR, 1953), 201.

²⁴ Yatsrebov, *Ahimandrit Makari*, 45.

²⁵ N. S. Modorov, *Rossiya i Gornıy Altay: Politiceskiye, Sotsialno-Ekonomiceskiye i Kultırmıye Otnoşeniya (XVII-XIX vv.)* (Gorno-Altaysk: Gorno-Altayskiy Gosudarstvenniy Universitet, 1996), 267.

Petrov, Kumandinler'den Prokopi Sokolov, İvan Kuçukov ve Yegor Kaşkarokov, Myuta Teleütleri'nden Semen İlteev'dir. Misyoner okulunda eğitim verenler ise Petersburg İlahiyat Akademisi'nden mezun: İ. V. Solodçin, K. P. Sokolov ve P. İ. Makuşin'dir.²⁶

Misyoner okulunun müfredatına baktığımızda çok geniş kapsamlı olmadığını görmekteyiz. Öğrenciler eski ve yeni ahit derslerini Makuşin'den, aritmetik ve okuma derslerini Sokolov'dan, kısa ilmihal, yazma ve ilahi dersleri ise Solodçin'den almıştır. Misyoner okullarında devlet okullarında olduğu gibi ders materyalleri bulunmamaktaydı. Bu nedenle misyon okulu öğreticileri genellikle çeviri faaliyetleri yürütmekteydi. Misyonun o dönemki başkanı Viladimir Petrov'un öncülüğünde tercüman M. V. Çevalkov ve öğreticilerden İ. V. Solodçin, öğrencilerden Semen İlteev ve Timofey Petrov tercüme çalışmalarına başlamıştır. Bu kapsamda kilise literatürü Altay Dili'ne çevrilmeye başlanarak bölgede yeni vaftiz edilenlere Ortodoks öğretilerinin daha hızlı bir şekilde nüfuz ettirilmesi sağlanmıştır. Misyoner okulundan mezun olan öğreticilerden S. İlteev Çepoş'ta, T. Petrov Çörmıy-Anuy'da, V. Toziyakov Çeluşman'da ve Ya. Kumandin Ust-Başkaus'daki bulunan okullarda görev yapmaya başlamıştır. Ancak misyoner okulundan mezun olan İvan Kuçukov ve Aleksey Pijankin gibi farklı meslek gruplarında çalışmaya başlayanlar da olmuştur. Mezun olduktan sonra farklı iş sahalarına yönelen veya misyondan ayrılanların olması birtakım rahatsızlıkları da beraberinde getirmiştir. Bu nedenle misyon başkanı gelecekte bu tür emsallerle karşılaşılmasını ve misyonun faaliyetlerinin sekteye uğratılmaması için okula alınacak öğrencilerin katı bir elemenden geçirilmesini istemiştir.²⁷

Altay Dini Misyonunun halka yakınlaşma yönünde gerçekleştirdiği çalışmalardan biri de bölgedeki eğitim faaliyetleri kapsamında Şubat 1863'te Ulala'da bulunan kadınlar topluluğuna yönelik açtığı okuldur. Halk eğitim merkezi tarzında olan bu okulda, yaklaşık 20 kadar Altaylı kadın dikiş-nakış ve sebze yetiştiriciliği kursu almıştır. Altaylı kadınların eğitim gördüğü bu kurum, daha sonra yetim kızların eğitim ve barınması için açılan okulla birleştirilerek 1868 yılında Ulala'da kadın misyoner okulu şeklinde eğitime devam etmiştir. Bu okulda erkekler için açılan misyonerlik okulunda işlenen müfredata ilaveten ev yönetimiyle ilgili dersler, kadınlar manastırından gelen öğreticiler tarafından verilmekteydi. Bu sayede sadece erkeklere yönelik faaliyet yürütmeyen misyon, kadınlara da ayrı bir önem vererek etki alanını daha geniş bir sahada hissettirmek istemiştir. Kadınlar için kurulan misyoner

²⁶ Modorov, *Rossiya i Gornıy Altay*, 268.

²⁷ Modorov, *Rossiya i Gornıy Altay*, 268.

okulu için öğretici personel açığı ortaya çıkınca misyon başkanı V. Petrov konuyla ilgili bir rapor hazırladı. Okulun personel ihtiyacını karşılamak için gayrı Rus Altaylılar arasından belirlenen iki kişinin Kazan Öğretmen Okulu'nda eğitime gönderilmesine karar verildi. Misyonun Kazan Öğretmen Okulu'nu kendisine öğretici yetiştirmek amacıyla seçmesi ve buraya öğrenci göndermesi tesadüf değildi. Kazan Öğretmen Okulu o yıllarda misyoner yetiştirmek için kurulmuş donanımlı bir eğitim kurumuydu. Bu okulda, Tanrı'nın hükümleri, ilahi, pedagoji, Rus ve Slav Dili, aritmetik, geometri, Rus tarihi, coğrafya, doğa bilimleri, hat sanatı ve çizim dersleri verilmekteydi. Öğrenciler bu derslere ilaveten jimnastik ve rustik el sanatları dersleri de görmüştür.²⁸

V. Petrov'un iki Altaylı öğrencinin Kazan'da eğitim görmesi kararı hem Misyonerlik Cemiyeti hem de devlet yetkilileri tarafından kabul görmüştür. Bu duruma sebep, Altay misyonerlerinin seçtiği öğrencilerin yerel ahalden olması ve seçilen bu öğrencilerin eğitimini tamamladıktan sonra misyonun sınırları içerisinde dini ideolojiyi benimsetmede daha etkili olacaklarının düşünülmeydi. Bu durumu dönemin eğitim bakanı D. A. Tolstoy'un: "Tüm gayrı Rusların eğitiminin nihai amacı, onların Ruslaştırılması ve Rus halkı ile bir bütün olmasıdır" ifadesi daha net ortaya çıkarmıştır. Rusya'da gayrı Ruslar için eğitim sisteminin öncülerinden olan N. İ. İlminski'nin "gayrı Rusların tamamen Ruslaştırılması, dil ve inanç bakımından Rus halkıyla mükemmel bir kompozisyon oluşturması gerektiği" düşüncesi Tolstoy'u destekler niteliktedir. Benzer düşünceleri Altay misyonerlerinde de gören İlminski, Altay Dini Misyonu'na öğretici yetiştirmeyi de ihmal etmemiştir. Böylelikle 1879 yılından itibaren her yıl Altay Misyonu bölgesinden iki veya üç öğrenci Kazan'daki eğitimlere kabul edilmiştir.²⁹ Misyonerlik eğitimi için Kazan'a giden ilk öğrenci, Ulala Misyoner Okulu'ndan mezun olan Stepan Todogoşev olmuştur. Devam eden yıllarda Kazan'da M. Taşkinov, İ. Ştıgaşev, K. Ukunakov ve M. Oroçinov misyonerlik eğitimine başlamıştır. Ancak M. Oroçinov Mayıs 1884'te tüberkülozdan yaşamını yitirdiği için eğitimini tamamlayamamıştır.³⁰

XIX. asrın 80'li yıllarında Altay Dini Misyonu tarafından Altay bölgesinde yaşayan gayrı Rus halkların eğitim yoluyla Hristiyanlaştırılması Sinod'un dikkatini çekmiştir. Bu bölgede Ruslaştırma çalışmalarının olumlu sonuçlar vermesi üzerine Altay Dini Misyonu, bir diğer gayrı Rus halklardan olan

²⁸ P. Golubev, "Narodnoe Obrazovanie", Altay İstoriiko-Statistiçeskiy Sbornik (Tomsk:1890), 246; Modorov, *Rossiya i Gorniy Altay*, 269.

²⁹ "Otçet ob Altayskoy Duhovnoy Missii za 1879 god", 120.

³⁰ Modorov, *Rossiya i Gorniy Altay*, 270.

Soyotlar, Derbetler, Kırgızlar ve Kazakların da bu yolla temessül ettirilmesi için yeniden görevlendirilmiştir. Bu bağlamda Altay Dini Misyonu'nun merkezinin nerede olacağı konusunda yeni bir sorun ortaya çıkmıştır. Altay halklarından uzak bir yerde olmamak ve diğer halklar arasında da misyonerlik faaliyetlerinin rahatlıkla yürütülebilmesi adına misyonun merkezi ve eğitim kurumları Ulala'dan Bisik'e taşınmıştır.³¹

1853-1856 Kırım Harbi sonucunda Rusların ağır kayıplar vermesi II. Aleksandr'ın her alanda köklü reformlar yapmasına neden olmuştur.³² Rus Ortodoks Kilisesi'nin de bu reformlardan yararlanması ve kilise aracılığıyla yapılan eğitim faaliyetlerinin devlet kontrolünde yapılması sonucunda Altay bölgesinde misyoner okullarının sayısında gözle görülür bir artış yaşanmıştır. 1860'lı yıllarda Altay bölgesinde 10 misyoner okulu mevcutken 1886 yılında bu sayı 28'e kadar yükselmiş ve öğrenci sayıları 498 erkek, 250 kız olmak üzere toplamda 748'e ulaşmıştır. Misyonerlik faaliyetlerinin devlet eliyle daha serbest hale gelmesi, misyonerleri gayri Rus halkları eğitim yoluyla Hıristiyanlaştırma ve Ortodoks öğretileriyle aydınlatmada ne kadar etkin oldukları düşüncesine sevk etmiştir. Misyonerlere göre, Altay bölgesindeki okullarda eğitim gören pagan inançlara sahip gençler, artık Tanrının hükümlerini biliyor ve geleceğe umutla bakıyorlardı. Misyoner okulları aracılığıyla yapılan Hıristiyanlaştırma ve Ruslaştırma politikası, çocuk yaştaki Altaylılar üzerinde yetişkinlere göre daha etkili ve kalıcı sonuçlar vermiştir.³³

Altay Dini Misyonu'na tabi misyonerler aynı zamanda Altay bölgesinin en uç noktalarına kadar giderek çocuklarını okula göndermeleri için aileleri ikna edici kampanyalar düzenlemiştir. Altay bölgesinde 1889-90 eğitim-öğretim yılında 34 okul, bu okullarda eğitim gören 752 erkek ve 252 kız Altaylı ve bunlara ilaveten 27 erkek 15 kız Kazak olmak üzere toplamda 1046 öğrenci eğitim görmekteydi.³⁴ Ancak bölgedeki okul çağına gelmiş çocuk sayılarına göre eğitim gören çocuk sayısı bir hayli düşük orandadır. 1889-90 eğitim-öğretim yılında bazı yerleşim yerlerine ait öğrenci verileri istatistikleri aşağıdaki grafikte verilmiştir.

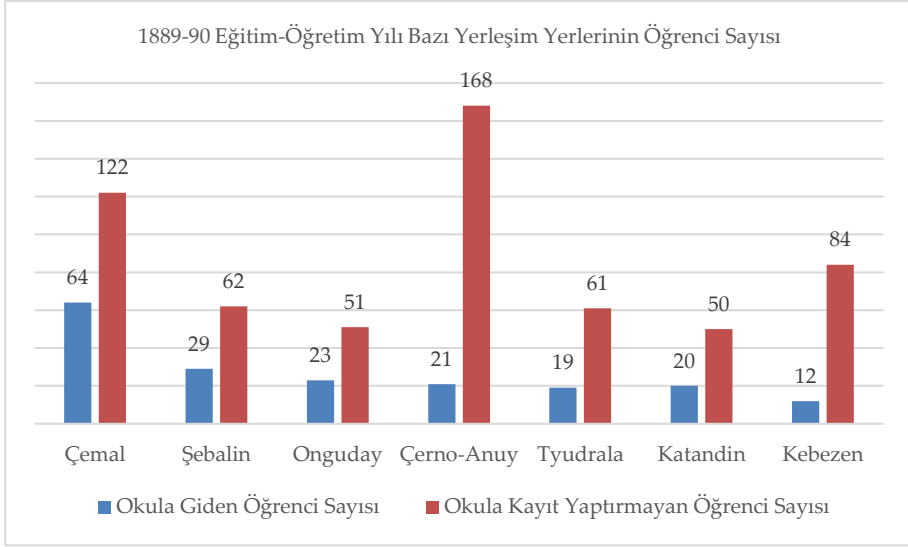
---

³¹ "Otčet ob Altayskoy i Kirgizskoy Missiyah Tomskoy Eparhi za 1883 god", *Tomskiya Eparhialnaya Vedomosti* No: 6 (Mart 1884), 19-20.

³² Vladislav Tsypin, *İstoriya Russkoy Pravoslavnoy Tserkvi (1700-2005)* (Moskva: İzdatelstvo Sretenskogo Monastırıya, 2007), 152.

³³ Modorov, *Rossiya i Gorniy Altay*, 270.

³⁴ "Otčet o Missiyah Tomskoy Eparhii-Altayskoy i Kirgizskoy za 1890 god", *Tomskiya Eparhialnaya Vedomosti* No: 7 (Nisan 1891), 13.

Grafik 1. 1889-90 Eğitim-Öğretim Yılı Bazı Yerleşim Yerlerinin Öğrenci Sayısı

Kaynak: Modorov, *Rossiya i Gornuy Altay*, 270.

1889-90 yıllarında Altay Dini Misyonu'na ait sınırlar içerisinde 7080 Rus ve 15475 gayri Rus olmak üzere toplamda 22555 kişi yaşamaktaydı. Bütün yerleşim yerlerinde birer kilise ve tüm bölgede yukarıda belirtildiği gibi 25 okul ve bu okulda çalışan 23 erkek, dört bayan olmak üzere toplamda 27 öğretici bulunmaktaydı.³⁵

Altay bölgesindeki misyoner okulları eğitime uygun olmayan birkaç ayrı sınıftan oluşuyordu. Altay Dini Misyonu'na bağlı okullarda 3.5×2 m. ölçülerindeki sınıflarda üç masa, iki sıra ve bir de tahta bulunmaktaydı. Öğretmen ve öğrencilere ait beş adet mürekkep hokkası, sekiz adet divit kalem ve 45 farklı ders kitabından oluşan eğitim materyalleri mevcuttu. Bazı bölgelerde okullar kiralık binalarda hizmet vermesine rağmen mülkiyeti misyona ait okullar da mevcuttu. Bu okullar bölgede yaşayan hayırseverlerin bağışları sonucunda yapılmıştır. Biysk tüccarlarından A. V. Sokolov³⁶ ve T. E. Mokin³⁷, Onguday (1881) ve Ust-Kan'da (1892); vaftiz edilen Aleksandr (Boroşov) Kazagaşev ve Mihail Tobokov³⁸, Aleksandrovskeye (1876) ve Salgan'da (1889); yine vaftiz edilen Olge İldıbnay, Uznez'de (1898) ve Bay

³⁵ "Otčet ob Altayskoy i Kirgizskoy Missiyah Tomskey Eparhi za 1889 god", *Tomskiya Eparhialnaya Vedomosti* No: 7 (Nisan 1890), 1.

³⁶ "Otčet ob Altayskoy Duhovnoy Missii za 1879 god", 117.

³⁷ "Otčet ob Altayskoy Duhovnoy Missii za 1910 g.", *Tomskiya Eparhialnaya Vedomosti* No: 10 (Mayıs 1911), 482.

³⁸ "Otčet ob Altayskoy i Kirgizskoy Missiyah Tomskey Eparhi za 1889 god", 7.

Agımay Kulcin, Ust-Kenge’de (1897) birer okul inşa ettirmiştir. Misyon bölgede eğitim faaliyetlerinin sürekli gelişimi ve yeni eğitim kurumlarının yapımına özen göstermiştir. Ancak yine de okul sayıları ve okul için ayrılan bütçe kilise sayı ve bütçesiyle kaslanamayacak durumdadır. Taştın Okulu öğreticilerinden Timofey Ançakov’un 1890 yılındaki raporunda beyan ettiği üzere okulun onarımı için yalnızca 5 ruble bütçe ayrılmış olması bahsi geçen durumu açıklar mahiyettedir.³⁹

Ruslar, Altay bölgesini ele geçirdikten sonra bu bölgeye çok sayıda Rus göç ettirilmiştir. Ruslardan müteşekkil bu yerleşim yerlerine göçebe Altaylılar da yerleştirilerek nüfusu kozmopolit olan köy sayıları arttırılmıştır. Bu tür yerleşim yerlerinde misyon, hem Rus hem yerli ahali Altaylılara aynı anda eğitim vermiştir. Böylece Ruslarla sürekli etkileşim halinde olan Altaylıların Ruslaşma ve Hıristiyanlaşma süreci de hızlanmıştır. 1897 yılında Altay bölgesinde Myuta, Malo-Çergin, Elikmanar, Çemal, Anos, Kebezen, Inurgin ve Turaçak Rus-Altay halklarının karma eğitim gördüğü yerlerdendir. Bu okullarda eğitim tamamen Rusça yapılmıştır.⁴⁰

XIX. asrın sonlarına doğru Ruslarla birlikte yerleşik hayatı benimseyen Altay toplumunun bir kısmı, siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkilerin artmasıyla doğal süreçte okuma yazma isteğini kendisinde bulmuştur. Bu dönemde artık sadece okula giden çocuklar değil, yetişkinler de beraber yaşamak zorunda kaldıkları yeni komşularının dillerini öğrenmek için çaba sarf etmiştir. Tüm bu gelişmelere rağmen Altaylıların çoğunluğu çocuklarını Rus okullarına göndermeyi göze alamamıştır. Örneğin; 1913 yılında bölgede 2000’den fazla Altaylı çocuk eğitim görmüştür. Bu sayı 1880’li yıllara kıyasla bir hayli artış göstermiş olsa da toplumun geneline oranla çok düşük seviyede kalmıştır. 1917 yılına gelindiğinde Altay toplumunun yerleşik kesiminin okur-yazar oranı sadece %6 seviyesindedir. Göçebe olarak yaşayan Altaylılar da ise bu oran yalnızca %2’dir. Bu bilgiler bizlere gösteriyor ki, asırlardır kendi iç dinamikleriyle yaşayan Altay toplulukları, Rus inanç ve kültürünü tüm baskılara rağmen tam olarak kabul etmemiştir.⁴¹

³⁹ Modorov, *Rossiya i Gornıy Altay*, 270.

⁴⁰ 1897 yılında misyona bağlı 45 okulda 941 erkek, 298 kız eğitim görmektedir. Eğitim gören erkeklerin 362’si kızların ise 123’ü gayri Rus Altaylılardan müteşekkildi. Bkz. “Otçet o Sostoyanii Altayskoy Duhovnoy Missii za 1897 god”, *Tomskiya Eparhialnıya Vedomosti* No: 10 (Mayıs 1898), 25.

⁴¹ Modorov, *Rossiya i Gornıy Altay*, 270; Altaylı Türklerin Rus emperyalizmine karşı ilk başkaldırısı 1904 yılında ortaya çıkan Ak Yang (Ak Din)/Burhanizm hareketidir. Altay Kamlarından Çet Çelpen’in başlattığı bu dini hareketin mahiyeti Rusların siyasi, kültürel ve dini baskılarına karşı koyma mücadelesi olarak bilinmektedir. Bu inanışa göre Altaylılar günahlarından tövbe ederler ise *akboz atlı Oyrat Han* gelip onları Rus mezaliminden kurtaracaktır. Nitekim Çet Çelpen’in başlatmış olduğu bu hareket Temmuz 1904’te Rus kuvvetleri tarafından

Sonuç

Altay Dini Misyonu'nun bölgedeki misyonerlik faaliyetleri kapsamında en önemli icraatı eğitim yoluyla bölge halkını kültürel dönüşüme tabi tutmak istemesiydi. Bu eğitim kurumlarında misyonerler tarafından bölgedeki Altaylı çocuklara başlangıçta kendi dillerinde daha sonraları ise Rusça eğitim verilmeye başlanmıştı. Altay misyonunun önde gelen eğitim kurumlarından Bisk Katehizator Okulu'nda yetiştirilen öğretmenlerle Altay-Rus modeli bir eğitim anlayışı bölgede etkisini daha da arttıracaktı. Bu sayede hem yerel dillere hem de Rusçaya hâkim olan misyon dahilindeki eğitimciler, bölgedeki Ruslaştırma ve Hristiyanlaştırma faaliyetlerine de hız vermiş olacaktı.

Misyonun ilk yıllarında kısıtlı imkânlarla ve az sayıda öğrenciye sahip bu okullar, zamanla bölgede yeni vaftiz edilen yerel tüccarların da desteğiyle fiziki açıdan daha işlevsel hale getirildi. Bu sayede bölgede okul sayılarında gözle görülür bir artış yaşanması misyonerlerin de bölgeyi köy köy dolaşarak bu okullara öğrenci temini hususunda daha çok çaba sarf etmelerine yol açmıştır. Misyon okulları zamanla Altay dil, kültür ve inancına öylesine etki etmiştir ki, yerel dillerde edebi eserler meydana getirilmiş ve böylece bölgedeki Altay-Rus entegrasyonu kolaylaştırılmaya çalışılmıştır. Misyonun kuruluş evresinde (1830-1844) 675 olan vaftiz sayısının misyonun son yıllarına doğru 40.000'e kadar ulaşması bu durumun panoramasını çizmek açısından yerinde tespit olacaktır.

Altay Dini Misyonu, Altay bölgesinde var olan dil, kültür ve inanç düzeninin gelişmesinden ziyade nihai hedefi olan Ruslaştırma ve Hristiyanlaştırma olgusunu eğitim kurumları aracılığıyla gerçekleştirmiştir. Misyonun, eğitim faaliyetleri bölgedeki Ruslaştırma ve Hristiyanlaştırma politikalarına yardımcı bir araç olarak etkin kullanılmış olsa da, asırlardır kendi kültür ve inançlarını koruyan Altaylılar bu eğitim kurumlarına karşı direnç göstermişlerdir.

---

lağvedilmiştir. Bkz. Abdülkadir İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2015), 201-203.

Kaynakça

- Altayskaya Tserkovnaya Missiya*. Sanktpeterbug: Tippgrafiya Doma Prizreniya Maloletnih Bednih, 1865.
- Canbulat, Mehmet. "Misyonerlik." *Dini Kavramlar Sözlüğü*. Ankara: DİB. Yayınları, 2007, 449.
- Çevalkov, M. V. *Pamyatnoye Zaveşaniye*. Moskva: Tipografiya A. İ. Sinegirevoy, 1894.
- Golubev, P. "Narodnoe Obrazovanie." *Altay İstoriko-Statistiçeskiy Sbornik*. Tomsk: 1890, 236-298.
- Gökgöz, Saime Selenga. *İdil-Ural'da İslam Karşıtı Misyon Hareketi: Yermifiy Aleksandroviç Malov*. Ankara: Köksav Yayınları, 2007.
- Gömeç, Saadetin Yağmur. *Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi*. Ankara: Akçağ yay., 2015.
- Gruzdev, B. İ. "Katihizisi Russkiye." *Pravoslavnaya Bogoslovskaya Entsiklopediya*. Tom IX. S. Peterburg: 1908, 203-218.
- Gündüz, Şinasi. "Misyonerlik." *TDV İslam Ansiklopedisi*. C. XXX. İstanbul: DİB. Yayınları, 2005, 193-199.
- Harlampoviç, K. V. "Arhiepisok Kazanskiy Vladimir Petrov, Ego Jizn i Deyatelnost." *Hristiyanskoye Çiteniye*. Sankt-Peterburg: 2009, 252-278.
- İnan, Abdülkadir. *Tarihte ve Bugün Şamanizm*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2015.
- Klimakov, Yu. "Makari Parvitski." *Çernaya Sotnya İstoriceskaya Ensiklopediya 1900-1917*. İnstitut Ruskoy Tsivilizatsii, 2008, 304-306.
- Kreydun, G. *Altayskaya Duhovnaya Missiya v 1830-1919 godı*. Moskva: PSTGU, 2008.
- Kreydun, Yu. A. "120 Let so Vremeni Pervogo Nabora Uçaşihsy v Biyskoe Missionerskoe Katehizatorskoe Uçilişe." *Stranitsı İstorii Altaya*. Barnaul: 2003, 117-123.
- Kreydun, Yu. A. "Deyatelnost Arhimandrita Makariya (Gluhareva) na Altaye." *İstoriya Pravoslaviya na Altaye*. Barnaul: 2001, 11-21.
- Landışev, S. "Nekotoriye Svedeniya o Tserkovnoy Altayskoy Missii." *Pripravleniya k Tvoreniyam sv. Ottsov*. Moskva: 1856, 661-703.
- Landışev, S. *Altayskaya Duhovnaya Missiya*. Moskva: 1864.
- Lemeşevskiy, Manuil. *Russkie Pravoslavnie İerarhi Perioda s 1893 po 1965 godı*. Çast I. Kuybışev: 1966.
- Modorov, N. S. *Rossiya i Gornıy Altay: Politiceskiye, Sotsialno-Ekonomiçeskiye i Kultirniye Otnoşeniya (XVII-XIX vv.)*. Gorno-Altaysk: Gorno-Altayskiy Gosudarstvennyy Universitet, 1996.

- Nesterov, S. V. *Slovom i Jitiem, Jizn i Trudı Prepodobnogo Makariya Altayskogo*. Moskva: Pravoslavnyy Svyato-Tihonovskiy Gumanitarniy Universitet, 2005.
- “Otçet o Missiyah Tomskoy Eparhii-Altayskoy i Kirgizskoy za 1890 god.” *Tomskiya Eparhialnıya Vedomosti* 7 (Nisan 1891), 1-21.
- “Otçet o Sostoyanii Altayskoy Duhovnoy Missii za 1897 god.” *Tomskiya Eparhialnıya Vedomosti* 10 (Mayıs 1898), 22-29.
- “Otçet ob Altayskoy Duhovnoy Missii za 1879 god.” *Tomskiya Eparhialnıya Vedomosti* 6 (Eylül 1880), 114-123.
- “Otçet ob Altayskoy Duhovnoy Missii za 1910 g.” *Tomskiya Eparhialnıya Vedomosti* 10 (Mayıs 1911), 475-489.
- “Otçet ob Altayskoy i Kirgizskoy Missiyah Tomskoy Eparhi za 1883 god.” *Tomskiya Eparhialnıya Vedomosti* 6 (Mart 1884), 18-24.
- “Otçet ob Altayskoy i Kirgizskoy Missiyah Tomskoy Eparhi za 1889 god.” *Tomskiya Eparhialnıya Vedomosti* 7 (Nisan 1890), 1-12.
- Potapov, A. P. *Oçerki po İstorii Altaytsev*. Moskva-Leningrad: İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR, 1953.
- Topsakal, İlyas. *Rus Misyoner Kaynaklarına Göre Rus Çarlığı ve Türkler (1552-1917)*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 2009.
- Tsıpin, Vladislav. *İstoriya Russkoy Pravoslavnoy Tserkvi. (1700-2005)*. Moskva: İzdatelstvo Sretenskogo Monastırya, 2007.
- Turan, Süleyman. *Misyoloji Hıristiyan Misyon Bilimi*. Ankara: Sarkaç Yayınları, 2011.
- Ünal, Fatih. “Altay Misyoneri Vasili İvanoviç Verbitski: Hayatı, Misyonerlik Faaliyetleri ve Altay Çalışmaları.” *Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 7/17 (Aralık 2018), 197-205.
- Yatsrebov, İ. *Ahimandrit Makari Osnovotel Altayskoy Duhovnoy Missii, Kratkiya Svedeniya o ego Jizni i Deyatelnosti*. S-Peterburg: 1892.